

Лагунова О. С.

ORCID: 0000-0002-7403-7389

*кандидат історичних наук,
історик I категорії міжкафедральної навчальної лабораторії
«Центр підводної археології, археологічних
та етнологічних досліджень»
історичного факультету
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна*

ІСТОРІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ АГАТАНГЕЛОМ КРИМСЬКИМ АРАБСЬКОЇ ЗБІРКИ КАЗОК «ТИСЯЧА Й ОДНА НІЧ»

Ключові слова: Агатангел Кримський, араби, фольклор, теорія міграції фольклору, Тисяча й одна ніч, казки.

У колах істориків Аг. Кримський відомий своїми працями з історії арабського, перського та тюркських народів. Найбільший внесок Аг. Кримського у дослідження розвитку сюжетів у народній творчості – це його цикл праць щодо виникнення і розвитку арабської збірки казок «Тисяча й одна ніч». Таким чином, він продовжив традиційне для прихильників міграційної теорії студіювання східних текстів [14, с. 317–322]. Він часто згадував про свою роботу над цією темою у листах до Б. Грінченка [6, с. 403] [2, с. 152–153]. С. Павличко так визначила внесок ученого у вивчення простонародної культури народів Сходу: «Для Кримського властиве широке розуміння культури, яке охоплює не лише сакральне, високе мистецтво, а й прояви профанної сфери... Кримський зацікавився східною сексуальністю задовго до того, як вона стала окремою темою досліджень у західній науці» [21, с. 179–180].

Загальне число його публікації на предмет дослідження цього збірника – тринадцять, проте треба відзначити лише дві найважливіші наукові праці: «Тисяча й одна ніч. Загальний історико-літературний нарис» та «До літературної історії тисяча й однієї ночі». Інші його публікації з цієї теми, такі, як переклади з арабської мови казок «Дбай про кінець діла», «Горбун», «Сліпці» (були опубліковані два рази у дитячому часопису «Дзвінок» та у виданні Руського педагогічного товариства), «Арабські чабарашки», віршований переклад казки про купця Іфріта (вперше опублікований у «Буковині» в 1891 р., № 13, потім у виданні Руського педагогічного товариства) [16, с. 1–10, 18–29] [15, с. 159–160],

статті у Енциклопедичних словниках Брокгауз–Єфрон («Сінбадова книга», «Тисяча й одна ніч») [17, с. 7–8] [20, с. 270–273] і братів Гранат («Тисяча й одна ніч») [18, с. 268–271], рецензія на переклад М. Хеннінга з арабської мови німецьку збірки «Тисяча й одна ніч» [19, с. 170–171], лише доповнюють ці праці та повторюють основні положення, викладені у них. Саме у роботах з дослідження історії «Тисячі й однієї ночі», на думку І. Смілянської, виявилась схильність ученого до «резюмуючих» праць [ЦДАМЛМ України, ф. 1360, оп. 1, спр. 9, арк. 53–54].

У ювілейному збірнику в честь В. Міллера Аг. Кримський у післямові до статті Аг. Горстера «До літературної історії тисяча й однієї ночі» (вийшла окремим відбитком) подав широкий огляд бібліографії видань цієї східної збірки казок, а також перерахував тринадцять найновіших на той час наукових досліджень цього збірника [5, с. 231–240].

Стаття «Тисяча й одна ніч. Загальний історико-літературний нарис» вийшла як вступ до книги данського етнолога І. Еструпа «Дослідження про 1001 ніч, її склад, виникнення та розвиток», яку переклав на російську мову Т. Ланге. У ній Аг. Кримський наголошував на необхідності розкриття історії вивчення збірника казок «Тисяча і одна ніч» в Європі [7, с. VII]. Ця збірка, наголошував автор, хоча не отримала схвалення у наукових колах на Сході через еротичні мотиви, але у цензурованому перекладі здобула значного поширення і великий інтерес у науковців Європи.

Аг. Кримський дослідив бібліографію вивчення цієї фольклорної збірки, яка, на його думку, була досить неоднорідною. Учений визначив два напрямки походження збірки казок: перський та індійський, обстоюване австрійцем Йозефом фон-Хаммером (1774–1856), і арабський, якого притримувався француз Сильвестр де Сасі (1758–1838). На думку М. Веркальця, Аг. Кримський схилився до думки про походження збірника казок фольклориста-арабіста Рене Басе, хоча насправді вчений відніс його твори до переліку найменш важливих, хоча й цінних робіт [7, с. XXXIX] [4, с. 57]. Аг. Кримський, дослідивши праці усіх відомих авторів з цього питання, зробив такі висновки: збірка казок «Тисяча й одна ніч» не має єдиного автора або укладача, вона виникла на основі поступового творення багатьох народних поколінь.

Склалася вона таким чином:

а) найдавніша основа «Тисячі й однієї ночі» – це арабський переклад IX–X ст. персидської «Тисячі казок», характерним стилем казок з цієї індо-перської збірки було те, що надприродні істоти, духи знаходилися на рівних з людьми;

б) наступний шар казок – це ті, які склалися у Багдаді та мали міський характер;

в) третій шар казок – єгипетський, у «Тисячу й одну ніч» увійшли місцеві каїрські казки, які поділялися на побутові, сатиричні і фантастичні, також з'явилися у казках талісмани, тобто надприродні сили, які сліпо виконують волю людини;

г) в Єгипті переписувачі, щоб набрати необхідну тисячу казок, вміщували у збірку повісті, які до цього мали самостійне існування: роман про царя Номана, «Сінбадова книга» та інші.

У всіх своїх висновках учений неухильно схилився до положення про міграцію фольклорних сюжетів від Індії до Європи. Сучасні вчені здебільшого погоджуються з багатошаровістю історичних сюжетів збірки казок «Тисяча й одна ніч». Науковці ділять зміст збірника на три основні групи казок: героїчні, авантюрні і шахрайські; проте остаточне питання його походження все-таки залишається відкритим.

Незавершена стаття «Про «Калілу і Димну», «Варлама й Іоасафа», «Сінбадову книгу» з додатковими відомостями про «Сорок візирів» і «Акіра Премудрого» мала бути продовженням вищезазначеної публікації. У ній Аг. Кримський доводив виникнення багатьох «мігруючих» сюжетів міжнародного фольклору на прикладі письмового перекладу збірника моральних повчань «Каліла і Дімна» із давньоперської на арабську мову, а потім з арабської на європейські мови. Крім того, він надав естетичну оцінку байкам зібраним у збірці, на яких позначилася індійська філософія відмови від усіляких залежностей, у тому числі від впливу жінок на чоловіків. Проте, на думку вченого, саме арабський фольклор відбився на формуванні європейського фольклору, створенні його літературної фабули [7, с. LVII–LXXX]. Ця розвідка Агатангела Юхимовича про «Тисячу й одну ніч» отримала відгуки від М. Атаї, Ю. Полівки, Аг. Ацімірського, Д. Оезтрупа, у арабському часопису «ал-Машріа» та від Л. Толстого [3, с. 14] [1, с. 40].

Аг. Кримський стверджував, що в основу цих статей були покладені глави з його україномовної роботи «Вступні читання до історії арабських приповістей, оповідань і казок», яка була перекладена ним на російську мову. У випуску XXXVII журналу «Праці зі сходознавства» міститься продовження публікації про «Варлама й Іоасафа», проте без запланованих українських варіантів статей «Тисяча й одна ніч», «Про «Калілу і Димну» і «Сінбадову книгу» [ІР НБУВ, ф. І, спр. 25666–25667, арк. 1–26; спр. 25183, 14 арк.] [7, с. LXXX]. М. Веркалець у статті «Агатангел Кримський і фольклор Сходу» стверджував (проте не дав посилань), що вчений україномовну роботу «Тисяча й одна ніч» «... на початку 900-х років подав до одного з львівських видавництв...», де вона не була опублікована [4, с. 55]. Ми можемо стверджувати, що в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В.

Вернадського зберігається лише частина чернетки цієї праці [ІР НБУВ, ф. І, спр. 25225, 139 арк.].

Усе-таки російський варіант статті про «Варлама й Іоасафа» був опублікований 1913 року та отримав ще два переклади на французьку й арабську мови. У цій праці йдеться про те, що християнське сказання про святого царевича Іоасафа з Індії та його наставника у вірі Варлама походить з індійської міфу про царевича Буду. Учений простежував світову міграцію легенди з Азії до Європи. Аг. Кримський дослідив варіації переказу у різних народів і склав бібліографію його наукового вивчення, де приділив увагу внеску у розвиток цієї теми М. Марра та І. Франка. Треба сказати, що 1895 р. у Звенигородщині Агатангел Юхимович придбав збірник «старецьких» пісень кінця XVIII ст., в якому містилося багато пісень, присвячених святому Іоасафу [2, с. 185, 239] [ІР НБУВ, ф. XXXVI, спр. 680, арк. 330–339] [ІР НБУВ, ф. XXXVI, спр. 700, 164 арк.] [ІР НБУВ, ф. XXXVI, ф. І, спр. 24795. 7 арк.].

Дослідження циклу казок «Тисяча й одна ніч» та легенди про «Варлама й Іоасафа» не лише принесло вченому славу знавця арабського фольклору, але й досі залишається неперевершеним зразком наукового вивчення східної народної творчості.

Література:

1. А. Ю. Кримський. Біографічний покажчик (1889–1971) / відп. редактор О.Є. Засенко. Київ: Наукова думка, 1972. 168 с.
2. А. Ю. Кримський. Твори в п'яти томах / ред. колегія: І. К. Білодід (голова), О. І. Ганусець, О. І. Дей та ін. Київ: Наукова думка, 1973. Т. 5. Кн. 1. Листи (1890–1917) / редактор тому С. Д. Зубков. 1973. 548 с.
3. Бібліографічний покажчик писанів академіка А.Е. Кримського / уклад. Аг. Кримський. Київ: 3 друкарні Української Академії Наук, 1926. 43 с. (доповнена відбитка з 1-ої книжки Записок Історично-Філологічного Відділу).
4. Веркалець М. М. Агатангел Кримський і фольклор Сходу // Народна творчість та етнографія. 1973. № 3. С. 54–58.
5. Горстер А., Крымский Аг. К литературной истории «Тысячи и одной ночи» Москва: Типо-литография А. В. Васильева, 1900. 20 с. (Оттиск из «Юбилейного сборника в честь В. Ф. Миллера»).
6. Епістолярна спадщина Агатангела Кримського (1890–1941): [у 2 т.] / редак. колегія: Матвеева Л. В. (гол. редактор серії), [та ін.]. Київ: Інститут сходознавства імені Аг. Кримського НАНУ, 2005. Т. І (1890–1917) / відпов. редактор випуску Василюк О. Д. 2005. 500 с. (Серія «Наукова спадщини сходознавців»).

7. Исследование о 1001 ночи, ее составе, возникновении и развитии И. Эструпа / [перевод с датского Т. Ланге. Со вступительным историко-литературным очерком Аг. Крымского, в перевод с малорусского, с дополнениями автора О «Калиле и Димне», «Варлааме и Иоасафе» и «Синдибадовой книге», с приложением сведения о «Сорока визирях» и «Акире Премудром». Из I – IV главы «Вступних читаннь до історії арабських приповістей, оповідань і казок» Аг. Крымского. Перевод с малорусского, проверенный, дополненный и измененный автором] // Труды по востоковедению, издаваемые Лазаревским Институтом Восточных Языков. 1904. Вып. VIII. 122 с.

8. Інститут рукопису Національної бібліотеки імені України імені В. І Вернадського (ІР НБУВ). Ф. І. [Архів Крымського А. Е.]. Спр. 25666–25667. Крымский Аг. Абахъ Лахыкый, манихействующий поэтъ (ок. 750–815 г.). Очерк из истории арабской литературы индо-персидскаго характера VIII–IX вв., 1913 г., Москва, 162 арк.

9. Інститут рукопису Національної бібліотеки імені України імені В. І Вернадського (ІР НБУВ). Ф. І. [Архів Крымського А. Е.]. Спр. 25183. Крымский Аг. Варлаам и Иоасаф. Синбадова книга, [XX ст.], 14 арк.

10. Інститут рукопису Національної бібліотеки імені України імені В. І Вернадського (ІР НБУВ). Ф. І. [Архів Крымського А. Е.]. Спр. 25225. [Крымский А.]. [Медицина и природоведенье у арабов как материал для истории арабской литературы]. [XX в.], 139 арк.

11. Інститут рукопису Національної бібліотеки імені України імені В. І Вернадського (ІР НБУВ). Ф. XXXVI. [Архів Аг. Крымського]. Спр. 680. [Крымский Агатангел Юхимович]. Вступне слово до роботи [«Звенигородщина з погляду етнографічного та діалектологічного»), оригінали етнографічних записів з Звенигородщини, фоторепродукції видів краю та ін., 1891–1928 pp., 367 арк.

12. Інститут рукопису Національної бібліотеки імені України імені В. І Вернадського (ІР НБУВ). Ф. XXXVI. [Архів Аг. Крымського]. Спр. 700. [Збірка пісень релігійного змісту]. Песнь светова, песнь о покаянію светова, песнь святому Николаю та інш., [кін. XIX – поч. XX ст.], 164 арк.

13. Інститут рукопису Національної бібліотеки імені України імені В. І Вернадського (ІР НБУВ). Ф. І. [Архів Крымського А. Е.]. Спр. []. [«Вършь Рождеству Христову», «Пъснь воскресению», «Стихи Рождеству Христову наречія Московского» і інші виписки з рукописів XVIII ст.], [поч. XX ст.], 7 арк.

14. Коккьяра Дж. История фольклористики в Европе / перевод: Александр Венедиктов, М. Кириллова. Москва: Иностранная литература, 1960. 684 с.

15. Кримський Аг. Арабські чабарашки. Арабська казка // Дзвінок. 1891. № 19. С. 153–155.
16. Кримський Аг. Переклади. Львів: видавництво Руського товариства педагогічного, 1900. 48 с.
17. Кримський Аг. Синбадова книга // Энциклопедический словарь. СПб. : Брокгауз–Ефрон, 1900. Полумом 59. С. 7–8.
18. Кримський Аг. Тысяча и одна ночь // Энциклопедический словарь Гранат. Изд. 7-е, перераб. Москва: Русский библиографический институт Гранат, 1931. Т. 41. Ч. 10. С. 268–271.
19. Кримський А. Е. Tausend und eine Nacht, aus dem arabischen übertragen von Max Henning. Band I – XXIV. Лейпциг 1901. Издание «Universal-Bibliothek» Ф. Реклама // Этнографическое обозрение. 1901. № 2. С. 170–171.
20. Крымский А. Е. Тысяча и одна ночь // Энциклопедический словарь. СПб.: Брокгауз – Ефрон, 1902. Полумом 67. С. 270–273.
21. Павличко С. Націоналізм, сексуальність, орієнталізм. Складний світ Агатангела Кримського. Київ: Основи, 2001. 235 с.
22. Центральний державний архів, музей літератури і мистецтва України (ЦДАМЛІМ України). Ф. 1360. Візир Микола Петрович – 1924 р.н., український історик, архівіст. Оп. 1.

UDC 141

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-283-1-95>

Mavrina O. S.

ORCID: 0000-0001-5812-2164

PhD (History), Senior Fellow

A. Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies

of the National Academy of Sciences of Ukraine

Kyiv, Ukraine

FROM MYTH TO FAIRY TALE: A. KRYMSKY'S REMARKS ON THE STUDY OF W. CLOUSTON

Key words: A. Krymsky, tale, myth, W. Clouston, «migration theory of fairy tales».

In 1896, the work of the famous English folklorist W. Clouston, «Popular tales and fictions, their migrations and transformations», was published in Ukrainian in Ukraine. The translation was carried out by the well-known